

DOI: 10.5281/zenodo.15714251

Link: <https://zenodo.org/records/15714251>

MAHALLIY LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISHDA TASHABBUSLI BUDJETLASHTIRISH MEKANIZMLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Muzaffarov Muhammadjon Maxmud o'g'li

Budjet hisobi va g'aznachilik kafedrası

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

muzaffarov7@gmail.com

ORCID: 0009-0006-8005-8035

Tel: +998907157625

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda 2021-yildan joriy etilgan tashabbusli budjetlashtirish tizimining mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishdagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Tizim fuqarolarning mahalliy budjetni shakllantirish va undan foydalanishda ishtirokini ta'minlovchi demokratik mexanizm sifatida ko'riladi. 2021–2024 yillarda fuqarolar taklif qilgan loyihalar soni, ajratilgan mablag'lar va moliyalashtirish darajasi statistik ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Tizim samaradorligiga ta'sir etuvchi muammolar – baholash mezonlarining noaniqligi, axborot tanqisligi va fuqarolik faolligidagi hududiy tafovutlar ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot Ackerman va Hirschman nazariyalariga asoslangan bo'lib, maqola yakunida tizimni takomillashtirish, budjet mablag'laridan shaffof foydalanish hamda mahalliy boshqaruv va jamoatchilik hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Tashabbusli budjetlashtirish, budjet jarayoni, ko-boshqaruv modeli, "exit and voice" nazariyasi, fuqarolar tashabbusi jamg'armasi, raqamli savodxonlik, hududlararo tenglik, elektron platformalar.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda budjet jarayonlarini demokratlashtirish, fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirish va davlat boshqaruvida ularning ishtirokini ta'minlash borasida bir qator muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tashabbusli budjetlashtirish (ya'ni, jamoatchilikning davlat budjetini shakllantirish va sarflashda bevosita ishtiroki) tizimi muhim amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Tashabbusli budjetlashtirish deganda fuqarolarning muayyan hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni aniqlash, loyihalarni ilgari surish va ular bo'yicha ovoz berish orqali mahalliy budjet mablag'larining sarflanishida ishtirok etishiga asoslangan tizim tushuniladi. [1] Ushbu yondashuv 2021-yildan boshlab O'zbekistonda ham joriy etilib, "Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi" orqali moliyalashtirilayotgan loyihalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan, 2023-yilda respublika bo'yicha 9 mingdan ortiq loyihalar fuqarolar tomonidan taklif qilinib, ulardan 3 mingdan ziyodi moliyalashtirish uchun tanlab olingan.[2]

Biroq, mavjud tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, tashabbusli budjetlashtirish tizimining samaradorligini oshirish uchun hali ko'plab muammolar mavjud. Jumladan, loyihalarni baholash mezonlarining noaniqligi, ba'zi hollarda fuqarolarning xabardorlik darajasining pastligi, hamda resurslar taqsimotida adolatsizlik holatlari uchray turibdi. Bundan tashqari, ayrim hududlarda mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolar o'rtasida hamkorlik yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Shu boisdan, mazkur maqolada mahalliy loyihalarni moliyalashtirishda tashabbusli budjetlashtirish mexanizmlarining amaldagi holati tahlil qilinadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi va samaradorlikni oshirishga doir takliflar ilgari suriladi.

Ushbu tadqiqotning nazariy asoslari N. Akemannning "fuqarolik ishtiroki nazariyasi" hamda A. Xirshmanning "ovoz berish va chiqish" (voice and exit) kontsepsiyalariga tayanadi.[3][4]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tashabbusli budjetlashtirish bugungi kunda jahonning ko'plab mamlakatlarida fuqarolar ishtirokini kuchaytirish va davlat moliyasining shaffofligini ta'minlash vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv ilk bor 1989-yilda Braziliyaning Porto-Alegre shahrida sinov tariqasida joriy etilgan bo'lib, o'zining ijobiy natijalari bilan boshqa davlatlar uchun namuna bo'ldi [5].

Ackerman tomonidan taqdim etilgan "ko- boshqaruv" (co-governance) modeli tashabbusli budjetlashtirishni fuqarolarning davlat boshqaruvidagi vakolatli ishtiroki sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, fuqarolar faqat qarorlar ustidan "ovoza" (voice) orqali ta'sir ko'rsatmasligi, balki resurslar taqsimotida ham mas'uliyatni bo'lishi zarur.[6] Hirschman (1970) esa "exit, voice and loyalty" nazariyasi orqali fuqarolarning passiv yoki faol norozilik shakllarini tushuntirib beradi, bu esa mahalliy budjetlashtirish mexanizmlarini fuqarolik faolligi orqali takomillashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.[7]

OECD ma'lumotlariga ko'ra, ishtirokchi budjetlashtirishda muvaffaqiyatli bo'lgan davlatlarda loyihalar tanlovi ochiqlik, inklyuzivlik va natijadorlik prinsiplari asosida amalga oshirilgan. Masalan, Janubiy Koreyada "People's Budget" dasturi doirasida har bir loyiha maxsus baholash mezonlari asosida jamoatchilik fikri va ekspert xulosalari bilan muvofiqlashtiriladi.[8]

O'zbekistonda tashabbusli budjetlashtirish tizimi 2021-yildan boshlab "Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi" orqali joriy etildi. Mahalliy iqtisodchilar (Karimov D. va Ismatullaeva M.) ushbu tizimning joriy etilishi mahalliy muammolarga tezkor yechim topish, fuqarolar faolligini oshirish va davlatning shaffofligini kuchaytirishga xizmat qilayotganini ta'kidlashgan. Biroq, ularning tadqiqotida moliyaviy resurslar yetarli darajada taqsimlanmayotgani, ayrim hududlarda loyiha taklif etish faolligi pastligi kabi muammolar ham tilga olingan.[9]

UNDP tomonidan tayyorlangan tahliliy hisobotda O'zbekistonda fuqarolar ishtiroki bilan bog'liq ijtimoiy va ma'muriy to'siqlar haqida fikr yuritiladi. Xususan, aholining ayrim qatlamlarida raqamli savodxonlikning pastligi, jamoaviy tashabbus ko'rsatish madaniyatining rivojlanmaganligi kabi omillar samaradorlikka ta'sir qilmoqda.[10]

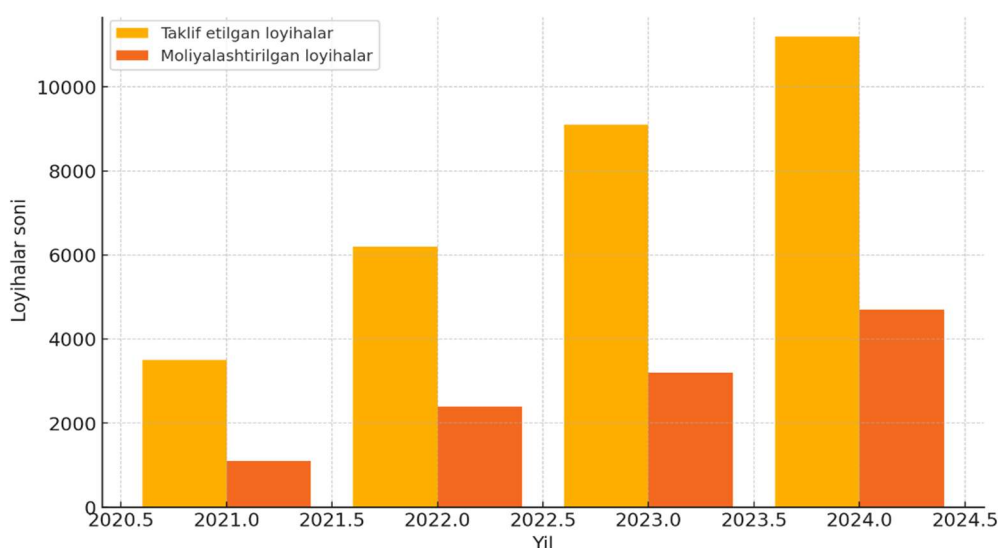
Shuningdek, Moliya vazirligi tomonidan e'lon qilingan rasmiy hisobotlar loyihalarni moliyalashtirish mezonlarining yanada aniqlashtirilayotganini va fuqarolarning ovoz berish faoliyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilayotganini ko'rsatadi.[11]

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tashabbusli budjetlashtirish tizimining muvaffaqiyati samarali axborot siyosati, fuqarolarning salohiyatini oshirish, shaffof mezonlar va davlat-jamoatchilik hamkorligiga bevosita bog'liqdir.

Tahlil va natijalar. Tashabbusli budjetlashtirish mexanizmlarining samaradorligini baholash uchun ularning amaldagi holati, natijalari va rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tahlilda 2021–2024

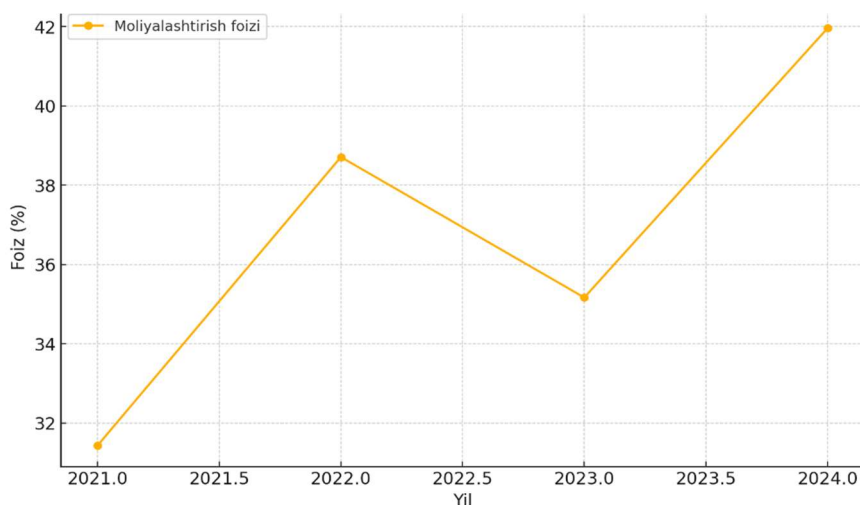
yillar davomida O'zbekistonda amalga oshirilgan tashabbusli budjetlashtirish faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari statistik ma'lumotlar, grafiklar va jadvallar asosida chuqur tahlil qilinadi. Analiz loyihalarning soni, moliyalashtirish darajasi hamda ajratilgan mablag'lar hajmidagi o'zgarishlarni yoritadi.

Tahlil natijalari orqali fuqarolar faolligi, davlat tomonidan ajratilayotgan resurslarning ko'payishi hamda mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash mumkin. Shuningdek, ushbu tahlil kelgusidagi qaror qabul qilish jarayonlariga ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

1-rasm. Tashabbusli byudjetlashtirish: taklif etilgan va moliyalashtirilgan loyihalar soni[12]

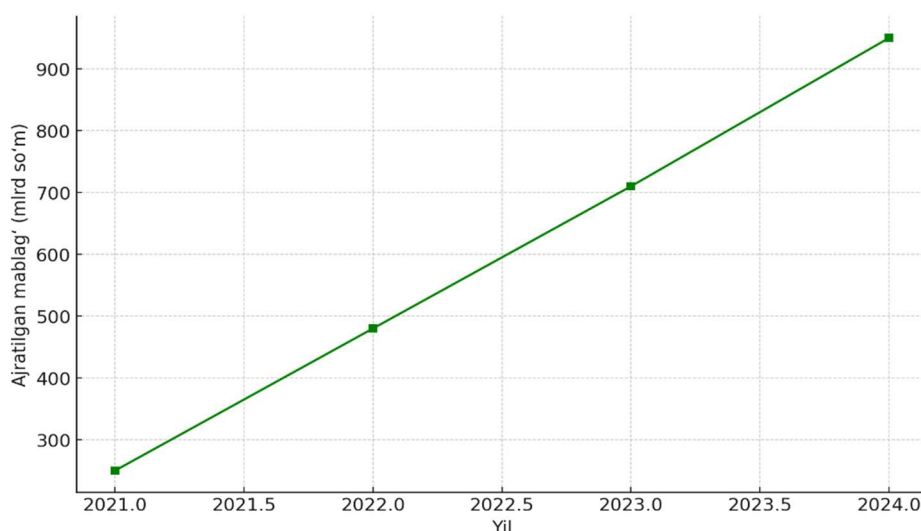
2021–2024 yillar davomida O'zbekistonda tashabbusli budjetlashtirish doirasida taklif etilgan va moliyalashtirilgan loyihalar soni barqaror o'sib borgan. Grafik va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, taklif etilgan loyihalar soni 2021-yilda 3 500 tani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 11 200 taga yetgan. Bu 3 baravardan ko'proq o'sishni anglatadi, ya'ni fuqarolarning jarayonga bo'lgan ishtiyoqi yildan-yilga ortib bormoqda.

2-rasm. Moliyalashtirish foizining yillar kesimida o'zgarishi[13]

Moliyalashtirilgan loyihalar soni ham sezilarli darajada oshgan — 2021-yildagi 1 100 ta loyihadan 2024-yilda 4 700 taga yetgan. Bu shuni anglatadiki, davlat budjeti bu jarayonga tobora ko‘proq resurs yo‘naltirmoqda.

Moliyalashtirish foizi 2021-yilda 31,4% bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 42% ga yaqinlashgan. Bu esa fuqarolar tomonidan ilgari surilgan loyihalarning ko‘proq qismi real moliyaviy qo‘llab-quvvatlanayotganini bildiradi.

3-rasm. Tashabbusli byudjetlashtirishga ajratilgan mablag‘lar[14]

Umumiy ajratilgan mablag‘lar miqdori esa 2021-yildagi 250 mlrd so‘mdan 2024-yilga kelib 950 mlrd so‘mga yetgan. Bu to‘rt yil ichida ajratilayotgan mablag‘ hajmi qariyb 4 baravar oshganini ko‘rsatadi.

Asosiy natijalar:

1. Tashabbusli budjetlashtirish fuqarolar orasida dolzarb mexanizm sifatida shakllanmoqda.
2. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash hajmining ortishi davlatning bu yo‘nalishga bo‘lgan ishonchi va e‘tiborini tasdiqlaydi.
3. Moliyalashtirish foizi hanuz 50% dan past bo‘lib, bu takliflar sifati, mezonlarning noaniqligi yoki mablag‘ yetishmovchiligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.
4. Kelgusida axborot kompaniyalari, metodologik yondashuvlar va baholash tizimlarini takomillashtirish zarur.

Xulosa. Tashabbusli budjetlashtirish zamonaviy davlat moliyasini boshqarishda fuqarolar ishtirokini kengaytirish, mahalliy muammolarga bevosita javob berish va jamiyatning ehtiyojlariga mos budjet siyosatini shakllantirish vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, 2021–2024 yillar davomida fuqarolar tomonidan ilgari surilgan loyihalar soni, moliyalashtirish hajmi hamda davlat tomonidan ajratilgan mablag‘lar sezilarli darajada ortgan. Bu esa aholining ijtimoiy faolligi va tashabbus ko‘rsatish salohiyatining o‘sib borayotganidan dalolat beradi.

Biroq amalga oshirilgan tahlillar mavjud muammolarning hamon saqlanib qolayotganini ko‘rsatmoqda. Jumladan, loyiha tanlash mezonlarining yetarlicha shaffof emasligi, ayrim hududlarda fuqarolarning xabardorlik darajasining pastligi,

hamda takliflar sifati va hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklar samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu holatlarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Fuqarolarning tashabbuslarini shakllantirish va ifoda etish salohiyatini oshirish maqsadida maqsadli treninglar va axborot kampaniyalarini tashkil etish;
- Loyihalarni baholashda ochiqlik, adolat va ustuvorlik mezonlarini qat'iy belgilash;
- Elektron platformalarning funksional imkoniyatlarini kengaytirish va ularni foydalanuvchi uchun qulay shaklga keltirish;
- Moliyaviy resurslarni taqsimlashda hududlararo tenglikni ta'minlash va ehtiyojlarga asoslangan yondashuvni kuchaytirish.

Umuman olganda, tashabbusli budjetlashtirish tizimini takomillashtirish orqali davlat va jamiyat o'rtasida samarali ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yish mumkin. Bu esa nafaqat budjet mablag'laridan oqilona foydalanishga, balki fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga ham zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan. (2023). Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi faoliyati haqida hisobot. Toshkent.
2. Moliya vazirligi axboroti. (2024). www.mf.uz (15.02.2024 holatiga ko'ra)
3. Ackerman, J. (2004). "Co-Governance for Accountability: Beyond 'Exit' and 'Voice'." *World Development*, 32(3), 447–463.
4. Hirschman, A.O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press.
5. Ackerman J. Co-Governance for Accountability: Beyond "Exit" and "Voice" // *World Development*. – 2004. – T. 32. – №3. – S. 447–463.
6. Hirschman A.O. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970. – 162 b.
7. Karimov D., Ismatullaeva M. Tashabbusli byudjetlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari // *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*. – 2022. – №6. – B. 23–29.
8. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi faoliyati haqida hisobot. – Toshkent, 2023.
9. OECD. *Participatory Budgeting: Innovative Practices in Public Governance*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
10. UNDP Uzbekistan. *Enhancing Local Governance and Citizen Participation in Uzbekistan*. – Tashkent: UNDP, 2021.
11. Wampler B. *Participatory Budgeting in Brazil: Contestation, Cooperation, and Accountability*. – Pennsylvania State University Press, 2007.
12. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Ochiq budjet portali statistikasi va tahlillari. – 2024. – www.mf.uz

13. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Fuqarolar tashabbusi jamg‘armasi faoliyati haqida yillik hisobot. – Toshkent, 2024. – Elektron resurs: <https://openbudget.uz> (murojaat sanasi: 15.06.2025).
14. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Ochiq budget” portali statistik ma’lumotlari. – 2021–2024 yillar. – Elektron resurs: <https://openbudget.uz/uz/statistics> (murojaat sanasi: 15.06.2025).
15. Karimov D., Ismatullaeva M. Tashabbusli byudjetlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari // Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar. – 2022. – №6. – B. 23–29.
16. UNDP Uzbekistan. Enhancing Local Governance and Citizen Participation in Uzbekistan. – Tashkent, 2021. – Elektron resurs: <https://www.uz.undp.org> (murojaat sanasi: 14.06.2025).
17. OECD. Participatory Budgeting: Innovative Practices in Public Governance. – Paris: OECD Publishing, 2020. – Elektron resurs: <https://www.oecd.org> (murojaat sanasi: 13.06.2025).